

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:2 – Sayı:3 - Şubat 2018

koynunda büyüdüük

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi - ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

kaynakca.info
Türkiye Kaynakçası

Scientific Indexing Services

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet BEŐE - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami DURMUŐ - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal POLAT - Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Metin BAYRAK – Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Hanifi PALABIYIK- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan DURAK – İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN - Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĐLU - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE - İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Őeyhmus Recai TEKOĐLU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ - Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Anıl YILMAZ –Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Ethem ÇAKIR - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN
Doç. Dr. Ümit KILIÇ - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN -GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL- Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülnur AYDIN- Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Suat VURAL - Ardahan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ő. Mustafa ERSUNGUR - Atatürk Üniversitesi

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Gülhan ATNUR - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU - Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal BAKIR - Erzurum Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer SUBAŞI - Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Ümit KILIÇ - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ - Erzurum Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU - İstanbul Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif KORKMAZ - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Murat ERTEM - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Coşkun ERDOĞAN - Atatürk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ - Kafkas Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK - Bitlis Eren Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Sedat BİNİCİ	13
KENDİLİĞİNDEN DÜZEN KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ / HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF SPONTANEOUS ORDER	
Emre ÖZSOY	43
ÖLÜMÜNÜN 96. YILI MÜNASEBETİYLE TÜRK ASILLI TÜRKOLOG NİKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV / WITH 96. YEAR DEATH RELATIONS TURKISH DESCENT TURKOLOGIST NIKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV	
Hikmet ÇİÇEK	61
3 NUMARALI VE H. 1162-1171/M. 1749-1758 TARİHLİ ERZURUM AHKÂM DEFTERİ'NİN TAHLİLİ / ANALYSIS OF NUMBERED 3 AND DATED H. 1162-1171/M. 1749-1758 ERZURUM JUDGEMENT REGISTERS	
Yunus Emre AYDIN	79
FÂTİMÎLER DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA KUTÂME KABİLESİNİN ROLÜ VE MAĞRİP'TE FÂTİMİ - KUTÂME İLİŞKİLERİ (762 - 972) / THE ROLE OF KUTAME IN THE ESTABLISHMENT OF FATIMID EMPIRE AND RELATIONSHIPS BETWEEN FATIMID AND KUTAME IN MAGHRIB (762-972)	
Muhammet Nuri CEYLAN	99
KURBAN GELENEĞİ BAĞLAMINDA YAĞMUR YAĞDIRMA RİTÜELİ ERZURUM GÖKÇEDERE KÖYÜ ÖRNEĞİ / TRADITION KURBAN CONTEXT RAINMAKING RITUAL / ERZURUM GOKCEDERE VILLAGE EXAMPLE	
Kürşat BARDAKCI	117
MISIR KRALİÇESİ KLEOPATRA'NIN DAĞLIK KİLİKİA'DAKİ EGEMENLİĞİ / THE EGYPTIAN QUEEN CLEOPATRA'S DOMINANCE IN THE CILICIA TRAKHEIA	

KURBAN GELENEĞİ BAĞLAMINDA YAĞMUR YAĞDIRMA RİTÜELİ ERZURUM GÖKÇEDERE KÖYÜ ÖRNEĞİ

TRADITION KURBAN CONTEXT RAINMAKING RITUAL / ERZURUM GOKCEDERE VILLAGE EXAMPLE*

Muhammet Nuri CEYLAN*

ÖZET

İnsanlık tarihi kadar eski ve bir o kadar önemli olan kurban ve kurban sunma ritüeli farklı inançlara sahip toplumlarda birçok şekilde anlam bulmuştur. Şüphesiz insanların kurban mefhumuna bakış açılarını dini değerleri ve inanç sistemleri şekillendirmiştir. Bu inanış biçimleri çeşitli dinsel/büyüsel uygulamaların ve kült kavramının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Yapılan bu çalışmada *atalar kültü* bağlamında, Türklerin kurban ve ölümlere kurban sunma geleneğine, bunun hangi gayeler doğrultusunda yapıldığına ve Anadolu'da bu ritüelin yaşatılmasına değinilmiştir. Erzurum ili Oltu ilçesi Gökçedere köyünde yapılan derleme çalışmasında, bugün dahi sürdürülen ölümlere kurban sunma ritüelinin bir örneği ve bu uygulamanın nasıl yapıldığı sunulmuştur. Bu derleme, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Biyolojik Çeşitlilik Daire Başkanlığı tarafından yürütülen *Erzurum İlinde Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Belirlenmesi* başlıklı proje kapsamındaki saha çalışmasının bir ürünüdür.

Anahtar Kelimeler: Kurban, Atalar Kültü, Türk, Erzurum, Ritüel, Din, İnanç.

* Makale Geliş Tarihi: 30.01.2018 Makale Kabul Tarihi: 23.02.2018

** Karadeniz Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Türk Halk Edebiyatı Doktora Öğrencisi.
mnc.1903@hotmail.com

ABSTRACT

The history of humanity is so old and so important that a ritual sacrifice and to offer sacrifices have meaning in many societies with different beliefs. Surely religious values of the angle of view to the notion of human sacrifice and belief systems shape. This belief forms of various religious / magical practices and concepts paved the way for the emergence of the cult. Ancestors Cult of the work done in this context, the Turkish tradition of providing the victims and the victims die, which it was mentioned that in the framework of these purposes and ritüle to be kept alive in Anatolia. Olt district of Erzurum province in the compilation of studies on Gökçedere village, an example of the continuing even today to offer sacrifices to the dead rituals and practices were presented how to do this. In this review, TC Forestry and Water Affairs Ministry of Nature Protection and National Parks General Directorate for Biodiversity Determination of Traditional Knowledge-Based Biological Diversity in the execution of Erzurum by the Department is a product of the project entitled within the scope of the field study.

Key Words: Sacrifice, Cult of Ancestors, Turkey, Erzurum, Ritual, Religion, Faith.

İlk insandan bu zamana varlığını sürdüren kurban geleneğinin çeşitli din ve inanışlarda büyük bir önemi haiz olduğu söylenebilir. Öyle ki yaradan ile yaratılan arasında önemli bir bağ oluşturan kurban, kimi zaman bir şükran, kimi zaman dileklerin gerçekleşmesi için tanrıya sunulan bir takdim, kimi zaman da yaratılan için bir imtihan vesilesi olmuştur.

Bu çerçevede kurban, tapınılan kutsal varlık veya varlıklara şükran duygularını bildirme, bir istekte bulunma yahut günahların bağışlanması gayesiyle sunulan hediye olarak ifade edilebilir (Gündüz 1988). Kurban, inanç sistemleri içinde gerek dinsel gerek toplumsal boyutuyla bir takım işlevler üstlenmiştir. Böylelikle insanoğlunun yaradılışıyla birlikte ortaya çıkan çeşitli din ve inanışlarda büyük bir önem atfedilen bu gelenek, yeryüzünde farklı tarz ve yaklaşımlarla vücut bulmuş ve anlam kazanmıştır.

Örneğin İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de "O gövdeli hayvanları, deve ve sığırları size Allah için kurban edileceklerden kıldık. Onlarda sizin için hayırlar vardır..." (Hac 22/36) şeklinde buyurulduğu gibi Kevser Suresi'nde geçen "Öyleyse Rabbin için namaz, kıl kurban kes." (Kevser 108/2)

ayeti ve Mâide Suresi'nin “Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), And olsun seni öldüreceğim dedi. Diğeri de Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder dedi...” (Mâide 5/27) ayetleri İslam dininin ve Müslümanların kurbanla atfettiği önemi göstermesi açısından mühimdir.

İslam inancında genel hatlarıyla yukarıda zikredildiği şekilde mana bulan kurban, dünyanın farklı yerlerinde farklı manalar kazanmış ve insanlık kurbanına kendi düşünce dünyasının bir yansıması olarak değişik anlamlar atfetmiştir. Örneğin, Kuzey Amerika yerlileri arasında ölümlere, ruhlar âleminde yol göstermesi amacıyla çeşitli hayvanların kurban edilmesi, Azteklerde ölen kişiyi öte dünyada var olduğu düşünülen derin sulardan geçirmesi için bir köpeğin kurban edilmesi, eski Arap kabilelerinde ölen kişi için diğer dünyada binek aracı olarak kullanacağı inancını yansıtan bir devenin kurban edilmesi, Hititlerde savaşların ardından bir tür arınma ritüeli olarak köpek, keçi veya domuz yavrusunun kurban edilmesi ve eski Yunan'da bereket getirmesi için tanrılara köpek yahut atın kurban edilmesi (Erginer 1997: 74-87) farklı kültür ve medeniyetlerde kurban etme geleneğinin hangi amaçlar doğrultusunda yapıldığını göstermesi açısından mühimdir. Buna benzer tasavvurları İslam dininde de görmek mümkündür. Kurban geleneğinin ilk insanla başlayan serüveni yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere değişik inançlarda birbirinden farklı anlamlar bulmuş ve birçok hayvan çeşidi farklı amaçlar doğrultusunda yaratıcıya yahut kutsal görülen nesneye kurban edilmiştir.

Yukarıda sıralanan kurban etme geleneklerinin yansımaları, toplumların bu ritüeli ne amaçla yaptığı düşüncesini gün yüzüne çıkarmaktadır. Bunun bir örneğini Niyazi Akıncıoğlu tarafından yazılan, Anadolu'da dillendirilen *Yağmur Duası* adlı şiirde de görmekteyiz:

Yağmur Duası

Çatlak dudaklarını ıslatmıyor kan,

Toprakta yangın var, toprakta volkan.

Allaha gönderilen elçi: Kurban.

Tarlada çamur teknede hamur

Ver Allah'im ver sellice yağmur (Akıncıoğlu 2007: 674).

Buradan hareketle kurban sunma geleneğinin hangi gayeler doğrultusunda yapıldığı şu sınıflandırmayla daha belirgin hale gelecektir:

- a. İstenilen şeyi elde etmek için sunulan kurbanlar/istek Kurbanları
- b. Elde edilen şeye teşekkür için sunulan kurbanlar/şükür ya da adak kurbanları
- c. Doğaüstü güç ya da güçlerle barışıklığı sürdürmeye dayalı kurbanlar
- d. Bir günahı bir kusuru bağışlatmak için sunulan kurbanlar/kefaret kurbanları
- e. İlk üründen ilk avdan vb. yüce varlığa sunulan kurbanlar/hak kurbanı
- f. Gruplar arası ilişki, akika kuranı ve törenlik, şölenlik kurbanlar
- g. Ölü için kurban sunma (Erginer 1997: 141-152).

Kurban ritüeli ve kurbanla atfedilen tüm bu değerler dünyadaki birçok kültür ve medeniyette olduğu gibi Türk kültürü ve inanç sisteminde de kıymetli bir yere sahiptir. Tanrıya kurban kesme geleneğinin Türk kültüründe varlığını her zaman koruduğu, Göktürklerin yılın belli ay ve günlerinde tepelere çıkarak yaratıcıya kurbanlar takdim ettikleri, bununla birlikte boyun ileri gelenlerinin, kutsiyet atfedilen mağaralarda atalarının ruhlarına kurban kestikleri bilinmektedir (Orkun 1946: 144).

“Türk içtimai hayatının hiçbir safhası yoktur ki kurbanla birlikte icra edilmesin. Doğumlar, ölümler, toy-düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatı ile ilgili bereket dilekleri, Tanrıya yakarılar hep kurbanla olurdu.” (Eröz 1980: 17-22).

Kurban sunma ritüeli ve kurbanın önemi etrafında ilişkilendirdiğimiz bu Türk inanç sisteminin temelini Şamanizm’in oluşturduğu ifade edilebilir. Bu konuda önemli araştırmalarda bulunan Abdülkadir İnan *Tarihte ve Bugün Şamanizm* adlı eserinde “Eski Türkler şüphesiz Şamanist idiler. Fakat bu Şamanizm Altay ve Yakut Şamanlığının bulunduğu safhayı çok arkasında bırakmış, gelişmiş bir durumdaydı.” (İnan 2015: 1) diyerek eski Türklerin Şamanist olduklarının altını çizmiştir.

Burada asıl önemli olan nokta ise Türklerin inanç sisteminin oluşumunda, dine bakış açılarının şekillenmesinde, doğumdan ölüme kadar ve hatta ölümden sonraki hayata yaklaşım tarzlarının belirlenmesinde birçok farklı din ve inanışın etkisi olduğu gerçeğidir. Bunların başında Şamanizm, Totemizm, Animizm,

Fetiřizm, Politeizm (çok tanrıcılık), Düalizm (ikilik/Zıtlık), Henoteizm (tek tanrının hâkimiyetine tabi çok tanrıcılık), Monoteizm (tek tanrıcılık), İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik, Zerdüştlük, Maniheizm gelmektedir (Günay-Güngör 2007: 131-146).

Türklerin düşünce dünyasında bunların yanı sıra kült adı verilen önemli bir olgu daha karşımıza çıkmaktadır. Kült, din yahut yerel özellikler taşıyan dini törenler (Türkçe Sözlük 2011: 1558) anlamında kullanılmakla birlikte, daha geniş kapsamlı bir ifadeyle “Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınış. Bu saygı ve tapınış duayı, kurbanı, belli ritüelleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler, kült yeri olarak kullanılır; kült için bayram ve tören gibi belli zamanlar seçilir, kült araçları bulundurulur; en önemlisi de bu amaçla toplanmış bir cemaat ile cemaati yöneten bir lider gereklidir.” (Örnek 1971: 147) sözleriyle tanımlanmıştır.

Kült kelimesinin anlamından yola çıkarak Türklerin din tarihleri içerisinde tabiatla kutsal varlıkların olduğuna dair inançları, birçok kült oluşumunu da beraberinde getirmiştir denebilir. Bu kültlerin başında güneş kültü, ay kültü, yıldız ve gezegen kültü, su kültü, dağ kültü, orman ve ağaç kültü, ateş kültü, toprak, kaya ve taş kültü, ölü kültü ve atalar kültü gelmektedir.

Bu çalışmaya temel teşkil etmesi açısından atalar kültü ve ölümler kültü kavramları büyük önem arz etmektedir. Sedat Veyis Örnek’e göre atalar kültü ve ölümler kültü çoğu zaman iç içe geçmiş gibi görünmekle birlikte iki önemli nokta hasebiyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bunlardan ilki, ölümler kültünde yapılan ritüellerin yeni ölmüş kişiler üzerinde yoğunlaşması, ikinci ayrım noktası ise atalar kültünde yapılan ritüellerin toplum tarafından çok saygın kişi olarak kabul edilen kabile atası, ünlü savaşçı, din adamı vb. şahsiyetlerin etrafında şekillenmesidir. Sedat Veyis Örnek, ancak bu şahsiyetlerin tapınılmaya, kurbanı ve duaya hak kazanabildiklerini belirtmiştir (Örnek 1995: 93-95).

Atalar kültünde, ölen şahıs, bu dünyada saygıdeğer bir kişilik, toplum nazarında kıymetli bir şahsiyettir. Bu nedenle o kişiye kutsiyet atfedilir. Onun için dua, tören, kurban vb. ritüeller gerçekleştirilir. Bu uygulamalar içinde, en önemli ritüelin ölüye kurban sunma geleneği olduğu ifade edilebilir. Türklerin bu inanç sistemine bağlı olarak M.Ö. 2. yüzyılda Gök Tanrı’ya kurbanlar sunduğu, çeşitli ayin ve törenler gerçekleştirdikleri belirtilmektedir (Cilacı 1980: 108).

Eserlerinde Türk kültür ve medeniyeti hakkında kıymetli gözlemlere yer veren Abdülkadir İnan bunun çok eski bir Türk geleneği olduğunu belirtmek ve bu ritüelin hangi gaye doğrultusunda yapıldığını ifade etmek için şu örneği aktarmaktadır:

“İskitli Toksaris ile Yunanlı Mnisippos arasında şöyle muhavere cereyan ediyor:

Mnisippos: Siz İskitler Orest ile Pilad’ın ölülerine kurban sunuyor ve onları tanrı sanıyorsunuz...

Toksaris: Kurban sunuyoruz Mnisippos, sunuyoruz. Fakat onları tanrı değil iyi insanlar sayarız.

Mnisippos: Demek ki siz iyi insanlara ölümlerinden sonra tanrılara yapıldığı gibi kurbanlar sunuyorsunuz.

Mnisippos: Siz ölülerden ne istiyorsunuz? Mademki bunlar ölülerdir, muhakkak ki teveccüh ve iltifatlarını kazanmak için kurban sunmuyorsunuz?

Toksaris: ...Biz iyi adamları hatırlamanın yaşayanlar için faydalı olduğunu tahmin ediyoruz.” (İnan 2015: 190-191).

Yukarıda verilen örnekten yola çıkarak eski Türk inanç siteminde çeşitli sebeplerle (şükran, temenni, Tanrıya aracı kılma vb.) ölüye kurban sunma geleneğinin varlığından bahsedilebilir. Kurban için seçilen hayvanların hangi türden olduğu, toplumun hayat tarzı ve yaşam koşulları ile sıkı sıkıya bağlılığını korumaktadır. Bu çerçevede Türklerin hayat tarzları düşünülecek olursa, Türk kültür ve medeniyetinde en önemli ve en kıymetli hayvanın at olduğu söylenebilir. Türkler, Şamanizm’e inandığı dönemlerde, şamanların yapmış olduğu ayinlerde at mühim bir yere sahiptir. O, şamanın gökyüzüne çıkarken kullanacağı binek ve aynı zamanda kurban edilecek en değerli hayvan olarak önem kazanmıştır. Bu kurban törenlerinde özellikle beyaz atların kullanıldığı belirtilmiştir. Bundaki gaye ise Gök Tanrı ve gökyüzü ile iletişimde saklıdır (Çoruhlu 2000: 144). Yapılan bu takdim kimi zaman mezardaki kişiye tapınma yoluyla direkt olarak ona kurban sunma olarak karşımıza çıkabileceği gibi kimi zaman da onun nezdinde tanrıya ulaşma mahiyetinde kendini gösterebilir.

Türklerdeki Tanrıya kurban takdiminin eski bir Türk geleneği olan “saçı” ile de yakın bir ilişkisi olduğu ifade edilmiştir. “Eskiden, muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan, iye ve ruhlara sunulan, onlar adına, onların rı-

zasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere / yiyecek, içecek, bez gibi maddelere verilen ad.” (Kalafat 1995: 111) olarak tanımlanan *saçı*, kurban sunmanın başka bir formeli olarak adlandırılabilir. Esmâ Şimşek ise kurban ve saç arasındaki bağı şöyle açıklamaktadır: “Günümüze, gelenek veya inanış olarak gelen birçok uygulamanın temeli, eski Türk kültüründe tabiata verilen öneme dayanır. Gök-Tanrı ile insanlar arasında iletişim kuran iyeler vasıtasıyla, tabiattaki suya, ağaca, ateşe, dağa, taşa kutsiyet verilerek, bunların korunması sağlanmıştır. Bugün, gelinin başına atılan ‘saç’ ile dişleri yeni çıkan çocuklar için dağıtılan diş hediğinin temelinde, yine eski Türk inancındaki, Tanrıya kurban sunma arasında bir bağ vardır.” (Şimşek 2008: 193-194). Fakat bu hususta önemli bir ayırım dikkatlerden kaçmamalıdır. Burada altı çizilmesi gereken husus kansız kurban tabiridir. Çünkü Anadolu’da yağmur yağdırma ritüelleri genelde kanlı kurbanlarla gerçekleştirilmektedir. “Günümüzde yağmur törenlerinde kesilen kurbanlar, eski Türklerin tanrıya sundukları saç niteliğindedir. Tanrıdan istediklerinin gerçekleşmesi için kanlı kurban sunarlar.” (Kobyâ 2014: 99).

Buradan hareketle kurban sunma geleneğinin iki önemli şekli yahut sunulan kurbanların iki farklı mahiyeti düşünülebilir. Bunlardan ilki kanlı kurban ikincisi ise kansız kurbanlardır. Kanlı kurban, kendine kurban takdim edilen varlık için çeşitli hayvanları boğazlayarak kan akıtmak suretiyle yapılırken, kansız kurban merasimleri bitkileri, süs ve ziynet eşyalarını, para yahut giyecek vb. tarzda şeyleri kutsiyet atfedilen nesneye sunma olarak karşımıza çıkmaktadır (Özkan 2003: 47-79).

Eski Türk inanç sisteminde kıymetli bir yere sahip olan kurban, ata yurtlarından yaklaşık bin yıl önce göç edip Anadolu topraklarına gelerek İslamiyet’i seçen Türklerin düşünce dünyasında önemini kaybetmemiş farklı adlandırma yahut farklı misyonlarda, yurt edindikleri bu topraklarda, gelenek yaşatılmaya devam etmiştir.

“Bir dilek sahibinin dileğinin yerine gelmesi halinde veya atalarının ruhları için kesilen kurbana Orta Asya Türkleri *ıdhuk* veya *ıdu derlerdi*. Kutlu, mübarek manasına gelen bu kelime, Türkiye Türkçesinde adak şeklini almıştır.” (Eröz 1980: 17-22).

Selahaddin Bekki “Eski Türk dininin izlerini, buna paralel olarak sunak yerlerini bugün Anadolu’nun bazı yerlerinde takip edebiliyoruz. İlk dönemlerde

ecdat mağaraları, kutsal yeşil taşlar ve kadın ayağı değmemiş dağlarda bulunan sunak yerleri günümüzde adak kurbanlarına bağlı olarak bazı evliya tekkeleri çevresinde yaşama alanı bulmuşlardır.” (Bekki 1996: 16-18) sözleriyle bu ritüelin İslamiyet öncesi ve Türk-İslam sentezi sonrası değişim ve dönüşümüne dikkat çekmiştir.

İslami gelenekte en yaygın kurban icrası, Kurban Bayramı’nda ibadet olarak yerine getirilmekle birlikte yukarıda zikredildiği üzere bir dilek/istek amacıyla sunulan kurban uygulamalarının da yaygınlığı dikkate değerdir. Bunların başında ise İstek Kurbanı kategorisine koyabileceğimiz bereket getirmesi yahut yağmur yağması için çeşitli yatır ve türbelerde kesilen kurbanlar gösterilebilir. Ölüye kurban sunma ritüelinde amaç, yaratan ile kutsiyet atfedilen kişi aracılığıyla bağ kurmak ve istekte bulunmaktır. Fakat bu gelenek de diğer dini uygulamalarda olduğu gibi kendine özgü kurallarını içinde barındırmaktadır. Bereket amacıyla yapılan bu uygulamanın bir takım asli unsurları içerdiği ifade edilebilir.

Anadolu’da yağmur yağması amacıyla ölüye kurban sunma ritüelinin asli öğeleri ise şöyle sıralanabilir: Temizlenmek (abdest almak), türbe, yatır yerleri ziyaret ederek istek kurbanının kanını burada akıtmak, atalar kültürünün en önemli yansıması olarak yatırın ruhunu şad etmek, dua etmek, istekte bulunduktan sonra namaz kılmak ve kurban edilen hayvanın etini ihtiyaç sahiplerine dağıtmak vb.

Eski bir Türk ritüeli olarak adlandırabileceğimiz ölülere kurban sunma geleneğinin, bugün Anadolu’da yağmur yağması için icra edilen yatır ve türbelerde kurban kesme ritüeliyle büyük benzerlik gösterdiği ve binlerce yıl sonra halen Anadolu’da bunun canlı bir şekilde yaşatıldığı söylenebilir. Bu konuyla alakalı *Türkiye’de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar* başlıklı bir tez hazırlayan Elif Şebnem Kobya, yaptığı bu çok kapsamlı çalışmada, kurbanın da dâhil edildiği yağmur yağdırma ritüellerinin bugün de çok yaygın olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar yağmur yağdırma ile ilgili çok farklı tören ve inanışlar olsa da bunlar içinde en yaygın olanlarının başında kurban sunarak yağmur yağdırma uygulamasının olduğu söylenebilir. “Türkiye’de yağmurla ilgili çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Derlenen malzemedен elde edilen bulgulara göre yağmur töreni en fazla Erzurum’da gerçekleştirilmektedir. En az uygulama ise, Zonguldak, Çanakkale, Uşak, Eskişehir, Antalya, Van, Bitlis ve

Sırnak'ta yapılmaktadır.” (Koby 2014: 76). Belirtilen bu istatistik, geleneğin çeşitli şekillerde (kanlı kurban-kansız kurban) varlığını sürdürdüğünün en bariz kanıtıdır.

Tüm bu bilgiler ışığında, Erzurum'da derlediğimiz kurban sunma ritüelini aktarmadan önce bu uygulamanın ne kadar eski bir Türk geleneği olduğunu ve Anadolu'ya göç ederek İslamiyet'i kabul eden Türklerin ata yurduyla ne kadar güçlü bağlarının bulunduğunu gösteren, Kırgızistan'daki bir varyantını aktarmak istiyoruz:

“Eski Türk Kudayı ile bağlantılı olan inançların kalıntıları Kırgızlarda korunmuştur ve bu Kудay'a teşekkür olarak ya da dilekte bulunarak kurbanlar kesilmiştir. Kудay'a kurban kesmeyi Kırgızlar (cer-suu tayı veya cer-suu tayu) diye adlandırmaktadırlar. Bu cer-suu tayu uygulamaları genelde kar, yağmur yağmadığı ve kuraklık olduğu zamanlar yapılmıştır. Her evden yedi ekmek, birer koyun ve kazan alıp subaşına gelirler. Bu törene erkek, kadın, çoluk çocuk hepsi katılır. Kurban kesmeden önce orada bulunan herkes kibleye doğru bakarak:

“Kудay calgay kör (Kудay yardım et)

Kудay bere kör! (Kудay ver)

Aylanayın camgırındı ber! (Kurban olayım yağmurunu ver)

Şeklinde dua ederler. Koyunu kesip kanını suya akıtırlar, etini pişirir ve herkes orada yerler.” (Dıykanbayeva 2016: 36).

Yağmur yağdırma, kurban sunma ve toy düzenleme üçgeni içinde şekillenen bu ritüelin geçmiş dönemlerde de Erzurum'un birçok il ve ilçesinde yaşatıldığı saptanmıştır. Kültür ve inançlar üzerine önemli çalışmalara imza atan Zeki Başar kaleme almış olduğu İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz adlı eserinde Erzurum'da bulunun birçok ziyaret yerine, bu ziyaret yerlerindeki çeşitli inanç ve uygulamalara yer vermekte, Akbaba Ziyareti, Çamlık Ziyareti, Cecen Ziyareti, Karaoğlan Ziyareti vb. birçok türbe ve yatırda ölümlere kurban ritüellerinin gerçekleştirildiğini aktarmaktadır (Başar 1972).

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bugün dahi yaşatılan ve asli öğeler etrafında şekillenen, yağmur yağması için ölüye kurban kesme ritüelinin bir benzerini, Erzurum ili, Oltu ilçesi Gökçedere köyünde de görmekteyiz.

Köyde kuraklık baş gösterip kıtlık olduğu vakit köyün ileri gelen eşrafi *imece kurbanı* olarak kesilecek hayvanların alımı için tüm köy hanelerini dolaşarak imece usulü belli bir miktar para toplar. Köy ahalisinden kimse para vermeye zorlanmaz. Kimin gönlünden ne geçiyorsa o kişi o miktarı bağışlar. Para toplanırken gönül rızası önemli olduğu için herkesin rızası alınır. Bütün köy halkı kıtlıktan muztarip olduğu için elinden geldiğince büyük miktarda yardım etmeye çalışır. Toplanan para ile köyün ileri gelenleri iki yahut üç adet büyükbaş hayvan alır. Bu hayvanların erkek olması mühimdir. Köydeki saygın kişiler, imam, muhtar, öğretmen vb. köyün meydanına gelir. Ahalinin de meydanda toplanması için duyuru yapılır. Gelenlerin abdest almadan gelmeleri belirtilir. Gelen ahalden, abdestini köyün karşısında bulunan tepede tek başına yatan ve ne zaman, hangi savaşta şehit olduğu bilinmeyen şehit mezarı yanında teyemmüm¹ yapmak koşuluyla alması istenir. Bu tepeye ziyaret tepesi denir. Herkes meydanda toplandıktan sonra toplu halde tepede bulunan yatırın olduğu mevkie çıkılır. Ahali yatırın etrafında bulunan toprağa ellerini sürerek teyemmüm alır. Ardından, getirilen hayvanlar kesilir ve hoca hem yağmurun yağması için hem de yatırın ruhunu şad etmek için dua eder. Daha sonra kesilen hayvanın etleri köy camisinin önüne getirilir. Cami önünde kurulan büyük kazanlarda etler pişirilir. Tüm köy ahalisine pişirilen bu etler dağıtılır ve halka bir nevi ziyafet verilir².

Gökçedere köyünde derlenen bu ritüele genel hatlarıyla bakıldığında, icra edilen uygulama içerisinde dikkat çeken bazı hususların olduğu, ritüelde eski Türk inanç ve kültür sitemine çeşitli göndermelerin bulunduğu söylenebilir.

Uygulamada dikkat çeken ilk husus, Anadolu yardımlaşma kültürünün en önemli yansıması olarak kabul edilen *imece* usulünün varlığını sürdürmesidir. Burada bütün köy halkının muzdarip olduğu bu sıkıntıdan kurtulmak amacıyla binlerce yıldır süre gelen dayanışma ve yardımlaşma kültürü çerçevesinde hareket ettiği görülebilir.

Uygulamada dikkat çeken ikinci husus ise kurban edilen hayvanın erkek olması ve buna özen gösterilmesidir. Bu ayrımın temelinde ise ataerkil bir yapıya sahip olan Türklere erkek bireylerin önemi yatmakta, kurban sunma

¹ Su bulunmadığı veya bulunup da kullanılmadığı takdirde, temiz olan toprağa sürülen ellerle, yüzü ve dirseklere kadar kolları mesh etmektir.

² Kaynak kişiler: Abdülkadir Yılmaz/1962/ilkokul. Kamil Atıl/1967/ilkokul. Murat Demir/1939/okur-yazar. Mustafa Demir/1971/ilkokul. Vehbi Polat/1936/ilkokul. Erzurum/Oltu-Gökçedere Köyü.

ritüellerinde özellikle erkek hayvanların seçilmesine Şamanist dönemde de rastlanmaktadır. Bu ritüellerde şamanların Tanrıya daha değerli ve daha kıymetli olduğunu düşündükleri hayvanların erkek olanlarından kurban sundukları söylenebilir. Bu tercihi *Dede Korkut Hikayeleri*'nde de sıklıkla görmekteyiz. "...Deveden erkek deve, koyundan koç kes." (Ergin, 2010: 24). Erzurum'da derlenen bu uygulama içerisinde seçilen hayvanın erkek olma prensibi Şamanist döneme ve Türklerin inanışlarına bir gönderme olarak düşünülebilir.

Yukarda aktarılan yağmur yağdırma ritüelinde önemli hususlardan bir diğeri ise teyemmümdür. İslam inancında arınma manasına gelen abdestin bir çeşidi olan teyemmüm, arınarak yaratıcıya yaklaşma, ondan istek ve dilekte bulunma hususlarında en önemli ayrıntılardan biridir. Bu arınmanın eski toplumlarda çeşitli şekillerde olduğu bilinmektedir. Bunların başında ateşle arınma, suyla arınma yahut aktarım yoluyla arınma geldiği ifade edilebilir. Kirden ve pislikten arınma için yapılan teyemmümde fiziki bir temizlenmenin yahut arınmanın olmadığı görülebilir. Buradan hareketle bu arınma şekli eski Türk inanç sisteminde önemli bir yeri olan *göçürme* ile bağdaştırılabilir. Şamanların çeşitli amaçlar doğrultusunda yaptığı tekniklerden biri olan göçürme en önemli aktarım yollarından biridir. Şamanlar bu teknik ile bir hastalığı yahut kötü bir durumu hayvana, bitkiye, toprağa vb. herhangi bir nesneye göçürerek bu kötü durumdan yahut pislikten kişileri kurtarır. Bu durum bir nevi arınma işlevi görmektedir. Her iki arınma şeklinde de sembolik bir arınma ve aktarım olduğu aşikârdır. Bu çerçevede teyemmümün herhangi bir fiziksel temizlik olmadığı ve toprağa el sürerek icra edildiği düşünülecek olursa bu arınma şeklinin Şamanist dönem göçürme uygulaması ile benzeştiği düşünülebilir.

Eski Türk inanışları içinde yer alan kültler çevresinde şekillenmiş çeşitli kurban ve hediyeler sunma ritüellerinin hemen hepsinin uygulayıcısı, kutsiyet atfedilen şamanlar yahut kamlar olduğu bilinmektedir. Bilgisi ve doğaüstü kazanımlarıyla toplum nazarında kıymetli bir yere sahip olan bu kişiler İslamiyet'in kabulüyle birlikte çeşitli din adamları karakterine bürünmüştür. Gökçedere köyünde derlenen bu metinde ise geçmişte şamanın üstlendiği rolü bugün bir köyün imamının üstlendiği söylenebilir. İcra edilen ritüelle ilgili dikkat çeken son husus ise köyde bir toy-şenlik düzenlemesidir. Yağmur yağdırma ritüelinin son aşaması bir toy düzenleyerek herkesin gönlünü hoş etmek, hayır dua almak ve dileklerin kabul olması amacıyla açları doyurmak olduğu söylenebilir. Ziyafet vererek toy düzenleme geleneğini özellikle *Dede Korkut Hikayeleri*'nde

sıklıkla görmekteyiz. Bu hikâyelerde toyların kimi zaman savaştan galip dönlüdüğü için düzenlendiği kimi zaman da istek ve duaların kabulü maksadıyla yapıldığı bilinmektedir. Bunun en bariz örneğine *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda rastlamaktayız. Hiç evladı olmayan Dirse Han, eşine bu durumdan şikâyet ettiğinde eşi ona:

“... Alaca çadırını yeryüzüne diktir, attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kes... Aç görersen doyur, çıplak görersen donat, borçluyu borcundan kurtar. Tepe gibi et yığ, göl gibi kırmızı sağdır. Büyük ziyafet ver dilek dile. Olur ki bir ağzı dualının hayır duası ile Tanrı bize topaç gibi çocuk verir.” (Ergin 2010: 24) diyerek dileklerin kabulünün bir toy ile gerçekleşebileceğinin bildirmiştir. Buradan hareketle Gökçedere köyünde yağmur yağdırma ritüeli sonrası verilen toyun *Dede Korkut Hikayeleri*'ndeki toy geleneğiyle büyük paralellik gösterdiği söylenebilir.

Yukarıda Erzurum ili Oltu/Gökçedere köyünde yağmur yağması ve kıtlıktan kurtulma amacıyla yapılan, İstek Kurbanı mahiyetindeki ölüye kurban sunma ritüeli, binlerce yıllık eski bir Türk geleneğinin Anadolu'da halen daha yaşatıldığı canlı bir örneğidir. Gelenek her ne kadar İslami uygulamalarla çeşitlense de yapılan bu ritüelde, atalar kültürünün merhalelerini ve yaratıcıyla kutsal kişiler vesilesi ile bağ kurma motifini görmek mümkündür.

SONUÇ

İnsanoğlunun değişik yer ve zamanlarda farklı din ve inançlar etrafında icra ettiği, kıymete değer en önemli uygulamaların başında kurban gelmektedir. Genel hatlarıyla sunmak, takdim etmek manalarına gelen kurban, ilk çağlardan bu yana Tanrı ile insanlık arasında oluşturulması tasavvur edilen yakınlığın yahut o yakınlığı ifade edecek iletişim kanalının en bariz örneklerindedir.

Toplumlar kurban etrafında gelişen törenleri nesiller boyunca aktarmış ve kurban olgusunun yaşatılmasını sağlamışlardır. İnanıkları din veya inanç sistemi içinde kurban geleneğini icra etmekten hiç geri durmamışlardır. Yeryüzünde tabi olunan ne kadar din yahut inanış varsa hemen hemen hepsinde bu geleneğin varlığı gözler önüne serilmiştir. Bu çerçevede İslamiyet, Yahudilik, Hristiyanlık, Şamanizm, Totemizm, Animizm, Zerdüştlük vb. kadim din ve inançlarda, Türk, Akad, Hitit, Yunan, Maya, Aztek, Sümer vb. eski kültür ve medeniyetlerde kurban olgusunu görmek mümkündür.

İnsanların kurban atfettiği misyon, hangi hayvanları, nerelerde kurban ettikleri gibi soruların cevabı ise onların din ve inanç sistemleri içinde saklıdır. Kurban yüklenen misyon, kimi zaman bir isteğin gerçekleşmesi için aracı, adak, kefare, ibadet kimi zaman da bir şükran şeklinde olmuştur. Kurban edilen şeylerin neler olduğu ise büyük bir çeşitlilik göstermekte, hatta bazı kültür ve medeniyetlerde, din ve inanışlarda insanların kurban edildiği dahi görülmektedir. Bunun yanı sıra yaygın olarak kurban edilen hayvanların at, köpek, domuz, koyun, koç, deve, boğa vs. olduğu söylenebilir. Kurban atfedilen değer sadece bununla sınırlı kalmamış onların kurban edildikleri yerler de önem arz etmiştir. Bir hediye, iletişim aracı veya şükran vesile olan kurbanlar için özel sunu yerleri seçilmiştir. Bunlar kimi zaman kutsal bir mağara, kadın ayağı değmemiş bir tepe, ataların mezarı, yatır ve türbe kenarları kimi zaman da kutsiyet atfedilen bir su kenarı olmuştur.

Şüphesiz en köklü ve en kadim medeniyetlerden birine sahip olan Türklerde de kurban ve kurban sunma önemli bir yere sahiptir. Onların etkilendikleri birçok din ve inanç sistemi etrafında kurban etme geleneklerini hep sürdürdükleri, çeşitli hayvanları şükran, hediye, kutsal varlıklarla iletişim gibi gayelerle kurban ettikleri söylenebilir.

Orta Asya'dan köklü bir medeniyetin varisleri olarak yola çıkan Türkler, gittikleri yerlere kültür ve medeniyetlerini götürmüş, inanç dünyasına dair bir-

çok uygulamayı yaşadığı yerlerde kısmen de olsa sürdürmeye çalışmıştır. İşte bu aktarımın en bariz örneklerinden biri de kutsiyet atfedilen ölülere, kurban sunma ritüelleridir. Bugün, atalara kurban sunma geleneğinin zaman içinde Anadolu topraklarında yaşatıldığı gözlemlenmiştir.

Bu uygulamanın sürdürülmesi şüphesiz Türk-İslam sentezinin bir yansımasıdır. Burada altı çizilmesi gereken husus ise Anadolu'nun birçok köy ve kasabasında icra edilen ölülere kurban sunma geleneğinde hem sunum yerlerinin hem de sunuluş amacının İslami bir yaklaşımla olduğudur. Anadolu halkının istek/dilek kurbanlarını, kutsiyet atfettiği bir şehit mezarı, bir yadır yahut bir türbe yakınında kestikleri söylenebilir. Bunun yanında kurbanın misyonu da kısmen değişerek sadece Allah'a bir takdim, bir sunu mahiyetine bürünmüştür. Buradan hareketle ifade edilebilir ki yağmur yağması yahut kıtlığın bitmesi amacıyla kesilen kurbanın asıl sahibi, yani takdim edileninin yaratıcıdan başkası olmadığı düşüncesi sarsılmaz bir gerçektir. Yadır, türbe vb. yerlerde kurban kesme maksadı halk nezdinde saygın yeri olan bu kişilerin yaratıcı katında da çok değerli olduğu ve bir aracı mekanizma rolü üstleneceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Onlar için sunulan kurban yaratıcıya bir takdim, kurbanın sunulduğu yerdeki ulu kişi ise istek ve dileklerin yerine gelmesi gayesiyle yaratıcıyla iletişim için bir aracı rolündedir.

Erzurum ili Oltu ilçesi Gökçedere köyünde derlenen ölülere kurban sunma geleneğinin bu amaçlar doğrultusunda yapıldığı ifade edilebilir. Yukarıda aktarılan bu örnek uygulama, Anadolu'nun her köşesinde Türk kültür hayatının İslami çerçeve içinde yaşatıldığının ve yaşatılmaya devam ettiğinin en bariz yansıması olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

AKINCIOĞLU, Niyazi. (2007). “Yağmur Duası”, *Yağmur Duası Kitabı*, (Haz. M. Sabri Koz), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BAŞAR, Zeki. (1972). İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

BEKKİ Selahaddin. (1996). “Türk Mitolojisinde Kurban”, *Akademik Araştırmalar*. (3). 16-18.

CİLÂCI, Osman. (1980). İlâhi Dinlerde Oruç Hac ve Kurban, İzmir: Ak-yol Neşriyat.

ÇORUHLU, Yaşar. (2000). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kambalacı Yayınları.

DIYKANBAYEVA, Mayramgül. (2016). *Kırgızlarda Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları.

ERGİNER, Gürbüz. (1997). *Kurban/Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ERGİN, Muharrem. (2010). *Dede Korkut Hikayeleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. 44. Baskı.

ERÖZ, Mehmet. (1980 Mayıs-Ağustos). “Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği”, *Türk Kültürü*, (211-214). 17-22.

GÜNAY, Ünver-Harun GÜNGÖR. (2007). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

GÜNDÜZ, Şinasi. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.

İNAN, Abdülkadir. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm/ Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 8. Baskı.

KALAFAT, Yaşar (1995), *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KOBYA, Elif Şebnem. (2014). *Türkiye’de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış doktora tezi).

Kur’an-ı Kerim Meali. (Haz. Süleyman Doğan). (2016). İstanbul: Aktif Dağıtım.

ORKUN, Hüseyin Namık. (1946). *Türk Tarihi. Cilt 1-2*, Ankara. Akba Kitabevi.

ÖRNEK, Sedat Veyis. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

ÖRNEK, Sedat Veyis. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi. 3. Baskı.

ŞİMŞEK, Esmâ. (2008). “Ölümsüzlük İlacı Elma”, *Turkish Studies*, (3/5). 193-204.

Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaynak Kişiler

ATIL, Kamil. 1967/İlkokul. Erzurum/Oltu-Gökçedere Köyü.

DEMİR, Murat. 1939/Okuryazar. Erzurum/Oltu-Gökçedere Köyü.

DEMİR, Mustafa. 1971/İlkokul. Erzurum/Oltu-Gökçedere Köyü.

POLAT, Vehbi. 1936/İlkokul. Erzurum/Oltu-Gökçedere Köyü.

YILMAZ, Abdülkadir. 1962/İlkokul. Erzurum/Oltu-Gökçedere Köyü.

Foto 1. Gökçedere (Oltu) (22.10.2017)

Sedat BİNİCİ

KENDİLİĞİNDEN DÜZEN KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Emre ÖZSÖY

ÖLÜMÜNÜN 96. YILI MÜNASEBETİYLE TÜRK ASILLI TÜRKOLOG NİKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV

Hikmet ÇİÇEK

3 NUMARALI VE H. 1162-1171/M. 1749-1758 TARİHLİ ERZURUM AHKÂM DEFTERİ'NİN TAHLİLİ

Yunus Emre AYDIN

FÂTİMÎLER DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA KUTÂME KABİLESİNİN ROLÜ VE MAĞRİB'DE FÂTİMÎ- KUTÂME İLİŞKİLERİ (762-972)

Muhammet Nuri CEYLAN

KURBAN GELENEĞİ BAĞLAMINDA YAĞMUR YAĞDIRMA RİTÜELİ ERZURUM GÖKÇEDERE KÖYÜ ÖRNEĞİ

Kürşat BARDAKCI

MISIR KRALİÇESİ KLEOPATRA'NİN DAĞLIK KİLİKİA'DAKİ EGEMENLİĞİ

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

e-ISSN 2618-6187
ISSN 2587-2003

9 772587 200005